

Neuropsykiatriska tillstånd

Norrqkvarn, 2021-04-20

Alexandra Persson, psykiatrisköterska

Piotr Wysota, överläkare, spec. i psykiatri och allmänmedicin

AGENDA

- Allmänt om neuropsykiatriska tillstånd
- Symtombild av olika neuropsykiatriska störningar
- Symtombild och ålder
- Behandling

Neuropsykiatriska störningar

- I DSM 5 namnges dessa som ”utvecklingsrelaterade funktionsavvikelser”
  - Intellectuell funktionsnedsättning
  - Kommunikationsstörningar
  - Autism
  - ADHD/ADD/(DAMP)
  - Specifika inlärningssvårigheter
  - Motoriska störningar
  - Tics
  - Andra utvecklingsrelaterade funktionsavvikelser
- Utöver ovanstående räknas OCD som neuropsykiatrisk störning

Neuropsykiatriska störningar

- Dessa funktionshinder ger symtom redan i förskoleåldern
- Sammanfattas som **ESSENCE** (Early Symptomatic Syndromes Eliciting Neurodevelopmental Clinical Examinations)
- Ofta överlappar de med varandra, vissa kan dominera under en period av livet, medan andra kan vara betydligt mera synliga under en annan period i livet.

Neuropsykiatriska störningar

- Graden av funktionshinder varierar mycket mellan individer och kan ändra sig under livets gång.
- För att fastställa diagnos krävs att diagnoskriterier är uppfyllda och att det föreligger en nedsatt funktion inom något av livets viktiga områden:
  - Familj samt andra sociala relationer
  - Sysselsättning – förskola, skola, arbete
  - Subjektivt lidande till följd av problemen

Patogenes

- Ofta föreligger ärftlighet
- Mellan 30% och 50% av alla personer med ESSENCE har en nära släkting med ESSENCE diagnos eller symtom
- Starka belägg för genetiska faktorer
- Hjärnskador under fosterlivet eller nyföddhetsperioden

Patogenes

- Ett antal studier tyder på att exposition för vissa färgämnen i födan ökar risken för **ADHD**-problematik.
- **DAMP** finns tecken på centralnervösa funktionsavvikelse vid neurologisk- eller laboratorieundersökning.
- Dyslexi/dyskalkuli/generella inlärningssvårigheter motsvarande svag begåvning eller lindrig utvecklingsstörning och ADHD finns ofta en familjär förekomst.
- Vid **svår utvecklingsstörning** och **autism** föreligger ofta en bakomliggande kromosomavvikelse, genetiskt syndrom eller hjärnskada.

Symtom

- Försenad språkutveckling
- Stora sociala samspelsavvikelser främst i förhållande till grupper av jämnåriga, intressen och beteenden som är avvikande i intensitet
- Begränsning eller tvångsmässighet
- Stereotypa rörelsemönster/tics
- Överaktivitet/koncentrationssvårigheter eller inlärningssvårigheter
- Uttalad motorisk klumpighet
- Svårförståelig aggressivitet
- Stora skolsvårigheter
- Mobbning på grund av att barnet uppfattas som udda eller konstigt
- Ätstörning
- Avvikande verbal eller icke-verbal kommunikation när det gäller röst, gester och blickkontakt.

Differential diagnostik

- Negativa miljöfaktorer
- Sexuella och andra fysiska övergrepp i barndomen kan leda till symtom som liknar ESSENCE

Diagnostisk process

- Bygger på ett teamarbete: psykolog, läkare, sjuksköterska, kurator, pedagog och specialpedagoger, fysioterapeut, arbetsterapeut.
- En utvecklingsanamnes (från föräldrar och andra viktiga personer).
- Tidigare journaler
- Utredning bör också innehålla:
  - en medicinsk utredning baserad på semistrukturerade intervjuer med föräldrar och barn
  - genomgång av diagnostiska kriterier
  - kroppslig/neurologisk undersökning av barnet
  - en neuropsykologisk bedömning (begåvning, exekutiva funktioner, uppmärksamhet över tid och social förmåga).

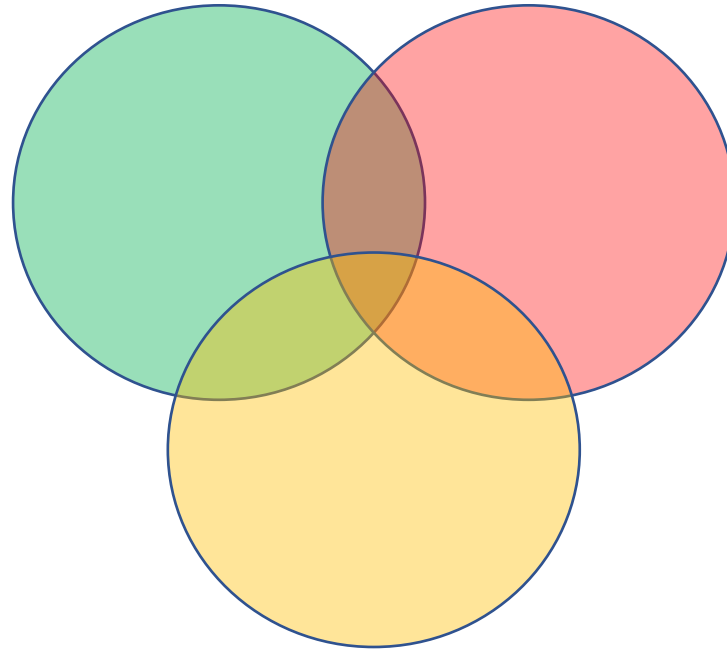
Neuropsykiatriska tillstånd

Lite mer om olika symtomgrupp

Intellektuell funktionsnedsättning

- En nedsatt intellektuell förmåga och en samtidig nedsatt adaptiv förmåga som leder till svårigheter till anpassning vid vardagliga aktiviteter.
- Innebär att ha svårt att förstå och lära sig vissa saker.
- Påverkan inom tre områden:
  - Teoretisk/kognitiv förmåga t.ex. att läsa, skriva, räkna.
  - Social förmåga t.ex. hur man umgås med andra.
  - Praktisk förmåga t.ex. att klara aktiviteter i det dagliga livet (att äta, tvätta sig, klä sig).

**Nedsättning av
kognitiv förmåga**

**Nedsättning av
praktisk förmåga**

**Nedsättning av
social förmåga**

DSM 5: Intellectuell funktionsnedsättning

Tre kriterier behöver vara uppfyllda:

- A. Brister i intellektuella funktioner.
- B. Brister i adaptiv funktionsförmåga.
- C. Bristerna i intellekt och adaptivitet visar sig under utvecklingsperioden.

Svårighetsgrad: lindrig, medelsvår, svår, mycket svår.

Autismspektrumstörning (ASD)

- Autism
  - Prevalens 0,1-0,3%
  - Uttalade svårigheter med socialt samspel, kommunikation och variabilitet/flexibilitet med debut före 3 års ålder.
- Aspergers syndrom*
  - Prevalens 0,3-0,5%
  - Uttalade svårigheter med socialt samspel och variabilitet/flexibilitet, ofta med: monomana intressen, rutiner/ritualer, stereotyp icke-verbal kommunikation, avvikelser i rösten, diskreta språkliga avvikelser (formalism, konkretism och andra egenartade sätt att använda ord och meningar) ofta i kombination med en god verbal förmåga/mycket gott ordförråd.

DSM 5: Autismspektrumstörning

- Två centrala kriterier
  - A. Brister i social kommunikation och interaktion
  - B. Begränsade, repetitiva mönster i beteende, intressen eller aktiviteter
- Ytterligare tre kriterier:
  - C. Symtomen måste ha funnits sedan tidig utvecklingsperiod
  - D. Symtomen begränsar personens fungerande i vardagen
  - E. Symtomen kan ej enbart förklaras av samtidig intellektuell funktionsnedsättning (utvecklingsstörning)

DSM 5: Autismspektrumstörning

- Svårighetsgrad
  - Nivå 1 (lindrig)
  - Nivå 2 (medelsvår)
  - Nivå 3 (svår)

ADHD, ADD, DAMP

- ADHD

- Prevalens 3-5% (enligt vissa studier upp till 7%)
- Signifikanta svårigheter inom:
  - Uppmärksamhet/koncentration
  - Överaktivitet
  - Impulsivitet

- DAMP

- Prevalens 1-2 %
- ADHD symtom + motorisk dyskoordination och/eller perceptionsstörningar som dyslexi eller icke-verbala inlärningssvårigheter.

ADHD symtom

- **Kärnsymtom:**
  - **Ouppmärksamhet** - koncentrationssvårigheter, slarvighet, glömskhet, lättstördhet, lätt att blir uttråkad och har svårt att slutföra saker som man saknar intresse för.
  - **Impulsivitet** - starka och svårkontrollerade känsloreaktioner, dålig förmåga att lyssna på andra, svårigheter att hantera situationer som kräver reflektion och eftertanke.
  - **Hyperaktivitet** - svårigheter med att reglera aktivitetsnivån, att varva ner och sitta still, kan växla med extrem passivitet/utmattning.

Inlärningsssvårigheter

- Specifika
  - Dyslexi, dyskalkyli, andra avgränsade inlärningsproblem
  - Specifika språkliga funktionsnedsättningar
  - Icke-verbala inlärningsssvårigheter (NLD)
- Ospecifika
  - Djup-måttlig psykisk utvecklingsstörning (0,4 %) - IQ under 50.
  - Lindrig utvecklingsstörning (2 %) - IQ 50-70.
  - Svag begåvning (10-15 %) - IQ 70-85.
  - Generella inlärningsproblem
  - Psykomotorisk utvecklingsförsening
  - Språklig utvecklingsförsening

Språkstörning

- Innebär att personens språkförmåga är påtagligt nedsatt.
- Både språkproduktion och språkförståelse kan vara påverkad.
- Graderas från lätt till mycket grav (omfattande svårigheter att förstå och/eller göra sig förstådd)
- Kan förekomma med andra funktionsnedsättningar.
- Vid flerspråkighet uppträder en språkstörning i båda språken.

Språkstörning

- Nedsatt fonologisk förståelse – nedsättning vad gäller språkljud, talets melodi och rytm, skilja mellan olika språkljud.
- Nedsatt semantisk förståelse – nedsättning vad gäller ordförståelse, framlockning av ord, känna igen ord.
- Språkstörning på satsnivå – nedsatt förmåga att bygga/förstå grammatiska konstruktioner, nedsatt förmåga att använda sig utav grammatiska regler.
- Nedsatt situationsanpassad (pragmatisk) språkförmåga – nedsättning vad gäller förmågan att anpassa språkanvändning till situationen, inkluderar också gester och mimik
- Nedsatt språkligt arbetsminne – nedsatt förmåga att behålla och bearbeta språkliga informationer.

Tourettes syndrom

- Neuropsykiatrisk funktionsnedsättning som visar sig genom tics (upprepande reflexliknande rörelser och vokala ljud).
- Symtomen visar sig vanligtvis kring sjuårsåldern, men kan debutera både tidigare och senare.
- Brukar börja med tics i ansiktet - överdrivna blinkningar, ryckningar och grimaser som ofta flyttar sig till halsen, skuldrorna och överkroppen, ryckningar i en arm eller ett ben.
- Vokala tics debuterar vanligtvis senare, ofta som snusningar och harklingar, utvecklas sedan till ljud, läten, ord eller hela meningar.
- Koprolali/kopropraxia – väldigt få personer med Tourettes syndrom utvecklar dessa.

Tourettes syndrom

- Både multipla motoriska och en eller flera vokala tics har förekommit så länge tillståndet varit aktuellt (inte nödvändigtvis samtidigt).
- Dessa muskelrörelser/ljud förekommer antingen:
  - många gånger varje dag (ofta i serier)
  - nästan varje dag
  - periodvis under längre tid än ett år
- Tillståndet orsakar stort lidande eller kraftig nedsättning inom familjeliv, socialliv, skola/arbete.
- Symtomdebut före 18 års ålder.
- Prevalens beräknas till 0,5-1%

Tvångssyndrom (OCD)

- Prevalens ca 2%
- Jämn könsfördelning
- Debut under barndomen, ungdomen eller tidiga vuxenålder, sällan efter 35 års ålder
- Kroniskt förlopp

Tvångssyndrom (OCD)

- Tvångstankar:
  - återkommande och ihållande tankar/impulser/fantasier som ger uttalad ångest
  - kan inte tolkas som överdriven oro
  - försök att ignorera eller motverka de med andra tankar eller handlingar
  - insikt att tankarna kommer inte utifrån (ingen tankepåsättning)
- Tvångshandlingar:
  - upprepade konkreta eller mentala handlingar som personen känner sig tvingad att utföra till följd av tvångstanke eller strikt regel
  - utförs för att förhindra eller reducera ångest/lidande

Några ord om PANS/PANDAS

- PANS = Pediatric Acute-onset Neuropsychiatric Syndrome
- PANDAS = Pediatric Autoimmune Disorder Associated with Streptococci infection

- Akut, dramatisk debut av tvångssyndrom/allvarligt begränsat födointag
- Förekomst av övriga neurologiska/psykiska symtom
- Barn och ungdomar med eller utan autism kan insjukna med PANS/ auto-immun encefalit

- Autism med regression - barn med normal utveckling till 2-5 års ålder regredierar allvarligt under c:a 2 veckor

PANS kriterier

1. Akut, dramatisk debut av tvångssyndrom eller av ett allvarligt begränsat födointag.
2. Samtidig förekomst av övriga neurologiska/psykiska symtom, med likartad svår symtombild och akut debut, som inkluderar minst två av nedanstående symtom:
  - Ångest
  - Emotionell labilitet och/eller depression
  - Irritabilitet, aggressivitet och/eller svåra trotssymtom
  - En utvecklingsmässig tillbakagång i beteendet
  - Försämrade skolprestationer
  - Sensoriska eller motoriska avvikelser
  - Somatiska tecken och symtom som inkluderar sömnstörning, enures eller ökad miktionsfrekvens
3. Symtomen förklaras inte bättre av någon känd neurologisk eller annan somatisk sjukdom.

PANDAS kriterier

1. Kliniskt signifikanta tvångstankar, tvångshandlingar och/eller tics
2. Ovanligt abrupt symtomdebut och en recidiverande symtomkurva.
3. Prepubertal debut, kan dock förekomma hos tonåringar och vuxna.
4. Association med andra neuropsykiatriska symtom, t.ex.
  - OCD + tics + ADHD-liknande symtom
  - OCD + svår separationsångest + nattenures
  - OCD + tics + hyperaktivitet + utvecklingsregression
5. Association med streptokockinfektion.

PANDAS kriterier

- De vanligaste associerade symtomen är:
  - Svår separationsångest
  - Generaliserad ångest, ibland med panikreaktioner.
  - Motorisk hyperaktivitet, abnorma rörelser, rastlöshet.
  - Sensoriska avvikelser, t.ex. överkänslighet för ljus eller ljud, förvrängd visuell perception, och ibland syn- eller hörselhallucinationer.
  - Koncentrationssvårigheter, försämrad förmåga i skolarbetet, särskilt i matematik och visuo-spatiala uppgifter.
  - Täta urinträngningar och nydebut av nattenures
  - Irritabilitet (ibland med aggression) och emotionell labilitet. Abrupt debut av depression med suicidtankar.
  - Utvecklingsregression med humörutbrott, ”baby talk” och försämrad handstil.

Neuropsykiatriska symtom och ålder

Symtombild och ålder

- Småbarn

- Ibland märks svårigheter tydligt redan under de första åren, i andra fall föreligger enbart lindrigare svårigheter i vissa situationer.
- Ett tidigt tecken kan vara att barnet inte lär sig tala inom förväntad tid.
- Många barn med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar är överaktiva, har ovanligt svårt att sitta still, hoppar från en aktivitet till en annan och hamnar lätt i konflikter med andra barn.
- En del kan också vara alltför passiva, drömmande, avskärmade.
- Många barn kan ha svårt att anpassa sig till en grupp eller förstå hur man gör när man leker.
- Det kan förekomma häftiga utbrott utan att omgivningen förstår varför.
- Motoriskt klumpighet kan observeras.

Symtombild och ålder

- Skolbarn
  - Skolan ställer högre krav på anpassning, regler är mer tydliga vilket gör att att neuropsykiatriska svårigheter blir ofta mer synliga.
  - Barn med neuropsykiatrisk funktionshinder kan lättare ses som bråkiga, hamnar oftare i konflikter med sina klasskamrater.
  - Många har inlärningssvårigheter, läs- och skrivproblem, svårigheter att förstå eller koncentrationssvårigheter.

Symtombild och ålder

- Tonåringar
  - Ungdomar med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar hamnar ofta utanför den sociala gemenskapen.
  - Ungdomar med svårigheter att kontrollera impulser hamnar lätt i olämpliga kamratgäng.
  - Inåtvända blir ofta ensamma, om de inte kan bevara kompisrelationer genom sina inte sällan speciella intressen.
  - Många har dåligt självförtroende och några drabbas av depressioner.

Symtombild och ålder

- Vuxen ålder
  - Många upplever en förbättring, särskilt om de fått rätt hjälp och stöd.
  - Neuropsykiatriska funktionshinder växer inte bort men genom mognad och livserfarenhet lär sig många att kompensera sin funktionsnedsättning.
  - Många är dock sjukskrivna eller har varaktig sjukersättning på grund av ökad stresskänslighet och utmattningssyndrom.

Behandling av neuropsykiatriska störningar

Behandling av neuropsykiatriska funktionshinder

- Bygger främst på ett psykosociala och psykoedukativa insatser.
- Aktörer: familj, skola, socialtjänst, habilitering, BUP, BUM, försäkringskassa och andra aktörer.
- Autismspektrumstörningar och psykisk utvecklingsstörning ger rätt för stöd enligt LSS.
- Vårdbidrag, handikappersättning och stöd vid etablering på arbetsmarknaden är möjliga insatser från försäkringskassan.
- Mål: anpassning av miljö, krav och stöd kring barnet

Behandling av autismspektrumstörning

- Autismspektrumstörningar kan inte botas
- **Struktur**
  - Krav, förväntningar och miljö behöver anpassas för att undvika stress och överbelastning.
- **Psykosociala insatser**
  - Anhörigutbildningar, anpassning i skolan och på arbetsplatsen.
- **Förstående omgivning**
  - Underlättar livet och ökar chanserna till en välfungerande vardag.

Behandling av AD(H)D/DAMP

- **Struktur**
  - Krav, förväntningar och miljö behöver anpassas för att undvika stress och överbelastning.
- **Psykosociala insatser**
  - Anhörigutbildningar, anpassning i skolan och på arbetsplatsen.
- **Medicinering**
  - För att lindra symtomen förskrivs ibland centralstimulerande medicin.
- **Förstående omgivning**
  - Underlättar livet och ökar chanserna till en välfungerande vardag.

Behandling av Tourettes syndrom

- De flesta tics mildras över tid.
- Funktionsnedsättande eller uppseendeväckande tics kan i många fall lindras med farmakologisk behandling

Anpassningar – hur ska man tänka?

- Personer med funktionsnedsättning som autism eller ADHD är inte homogena grupper och stöd behöver baseras på den enskilda individens behov.
- Det behövs en grundlig pedagogisk kartläggning med en aktiv delaktighet av vårdnadshavarna.
- Det är också viktigt att samverka med andra som kan ge värdefull information för att öka kunskap och förståelse.
- Undervisningen anpassas individuellt utifrån personens intressen och styrkor, den pedagogiska och sociala miljön är lika viktiga.
- Rasten behöver också planeras med hänsyn till elevens behov.

Anpassningar – hur ska man tänka?

- Utveckling av socialt samspel.
- Adekvat, begriplig och meningsfull lärmiljö.
- **2E** ("twice exceptional") – personer med en särskilt begåvning, IQ på 125 eller mer.
  - Hos barn och ungdomar med en särskild begåvning kan det vara svårare att upptäcka en funktionsnedsättning (omedvetet kompensation av nedsatt funktion)
  - Begåvningen kan ofta vara ojämn - mycket stor kapacitet vad gäller logiskt tänkande och analysförmåga med samtidigt ett signifikant lägre arbetsminne än jämnåriga

Tack för uppmärksamheten!